

**Εκπαίδευση Ενηλίκων και επαγγελματικές προοπτικές: Μελέτη περίπτωσης στην
Ελλάδα**

Adult Education and Labor prospects: A case study in Greece

Κωνσταντίνος Σολάκης, Πανεπιστημιακός Υπότροφος ΤΕΙ Ηπείρου, Τμήμα Διοίκησης
Επιχειρήσεων, Εκπαιδευτής Ενηλίκων, MEd Εκπαίδευση Ενηλίκων, MA in Leisure Management,
solakisk@teiep.gr

Αικατερίνη Νικολάου, Εκπαιδευτής Ενηλίκων, Υποψήφια Διδάκτωρ στα Οικονομικά, Πανεπιστήμιο Σεβίλλης,
MA in Economics and Finance, nikolaoukat@yahoo.co.uk

Μελίνα Σολάκη, Εκπαιδευτικός, Δρ. Οικονομικών της Εκπαίδευση, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο,
msolaki@hotmail.com

Konstantinos Solakis, Adjunct Lecturer (Panepistimiakos Ipotrofos) at TEI of Epirus, Dept. of
Business Administration, MEd Adult Education, solakisk@teiep.gr

Aikaterini Nikolaou, Adult Educator, PhD Candidate in Economics, University of Seville, MSc in Banking, MA
in Economics and Finance, nikolaoukat@yahoo.co.uk

Melina Solaki, PhD researcher in Education Economics, Harokopio University of Athens,
msolaki@hotmail.com

Abstract: The main goal of this paper is to investigate: a. The contribution of lifelong programs and actions to the participants' employment and b. Whether lifelong programs and actions satisfy the needs and requirements of the participants. Significant extensions were also investigated such as job position improvement and contribution to entrepreneurship and self-employment to a local level. In order to achieve the above mentioned goals a quantitative research is held using questionnaires to graduates of D.I.E.K Igoumenitsas from 2006-2012. The survey results show a positive contribution of training and education programmes on employment, participants' satisfaction from the program, positive signs concerning contribution to self-employment and entrepreneurship while there is insufficient evidence on the contribution of lifelong learning to job position improvement.

Περίληψη: Ο σκοπός της συγκεκριμένης έρευνας είναι η διερεύνηση: α. της συμβολής των προγραμμάτων και των ενεργειών της “διά βίου μάθησης”, στην αύξηση της απασχόλησης

των συμμετεχόντων σε αυτά και β. του κατά πόσο αυτά ικανοποιούν τις ανάγκες και απαιτήσεις των συμμετεχόντων. Για την επίτευξη του σκοπού πραγματοποιήθηκε έρευνα με χρήση ερωτηματολογίου σε Έλληνες αποφοίτους του Δ.Ι.Ε.Κ Ηγουμενίτσας, κατά το χρονικό διάστημα από το 2006 έως το 2012. Τα αποτελέσματα της έρευνας υποδεικνύουν μια θετική συμβολή των προγραμμάτων κατάρτισης και εκπαίδευσης στην απασχόληση και ικανοποίηση των συμμετεχόντων από το πρόγραμμα. Επιπλέον, δείχνουν ότι υπάρχουν θετικές ενδείξεις σε σχέση με τη συμβολή στην αυτοαπασχόληση και την επιχειρηματικότητα ενώ δεν υπάρχουν αρκετά στοιχεία σχετικά με τη συμβολή των προγραμμάτων διά βίου μάθησης στην αναβάθμιση της θέσης εργασίας.

Λέξεις κλειδιά: διά βίου μάθηση, εκπαίδευση ενηλίκων, απασχόληση, πρόγραμμα κατάρτισης.

Εισαγωγή

Μέσα σε ένα πλαίσιο ραγδαίων δυσμενών αλλαγών και εξελίξεων στο κοινωνικό-οικονομικό τοπίο της Ελλάδος, η εκπαίδευση ενηλίκων καλείται να παίξει ένα πολύ σημαντικό ρόλο στη διατήρηση του κοινωνικού ιστού της χώρας, καθώς μεγάλος αριθμός ενηλίκων βρέθηκε ξαφνικά άνεργος ή υπό την απειλή της ανεργίας. Σύμφωνα με το CEDEFOP (2012), τα άτομα με υψηλού επιπέδου εκπαίδευση και προσόντα είναι λιγότερο πιθανό να είναι άνεργα.

Μέσα στο παραπάνω πλαίσιο, το 2010 ψηφίστηκε ο Νόμος 3879, ο οποίος στοχεύει στη δημιουργία ενός αποκεντρωμένου εκπαιδευτικού συστήματος ενηλίκων, με βασικό σκοπό τη διασύνδεση της εκπαίδευσης ενηλίκων με την απασχόληση. Έτσι η διά βίου μάθηση, αποτελεί σημαντικό εργαλείο/παράγοντα στις εργασιακές προοπτικές των πολιτών της Ελλάδας, δεδομένων πάντα των δυνατοτήτων παραγωγής θέσεων εργασίας από την οικονομική δραστηριότητα και κατάσταση της χώρας.

Η έρευνα έχει σαν σκοπό να μελετήσει το κατά πόσο μπορούν προγράμματα διά βίου μάθησης να συμβάλουν θετικά στην αύξηση της απασχόλησης των συμμετεχόντων σε αυτά και κατά πόσο οι καταρτιζόμενοι σε αυτά, μένουν ικανοποιημένοι όσον αφορά στις ανάγκες και στις απαιτήσεις τους. Επίσης, διερευνώνται και βασικές προεκτάσεις της απασχόλησης που σχετίζονται τόσο με τη δυνατότητα ενίσχυσης της αυτοαπασχόλησης και της επιχειρηματικότητας όσο και με τη δυνατότητα βελτίωσης της θέσης εργασίας.

Ειδικότερα στο 1^ο μέρος γίνεται ανασκόπηση του ρόλου της εκπαίδευσης ενηλίκων διαχρονικά από τη “γέννησή” της ως τη σημερινή εποχή και στο σύγχρονο ρόλο που καλείται να διαδραματίσει μέσα από τις ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης. Στο 2^ο μέρος γίνεται παρουσίαση και ανάλυση μελετών από την ελληνική και ξένη βιβλιογραφία που αφορούν στη συμβολή της εκπαίδευσης ενηλίκων στην απασχόληση. Στο 3^ο μέρος παρουσιάζεται το σκεπτικό της έρευνας και η μελέτη περίπτωσης του Δ.Ι.Ε.Κ Ηγουμενίτσας, ενώ στο 4^ο μέρος, η μεθοδολογία έρευνας της συγκεκριμένης μελέτης και το ερευνητικό σχέδιο. Τέλος στο 5^ο

μέρος παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της έρευνας με συζήτηση και σχολιασμό.

1. Ανασκόπηση του ρόλου της εκπαίδευσης ενηλίκων

1.1 ... στο πέρασμα του χρόνου

Η εξέλιξη της εκπαίδευσης ενηλίκων μέσα στο χρόνο και ο ρόλος της στην ανθρώπινη ανάπτυξη απασχόλησε και τον Rogers στη Διεθνή συνδιάσκεψη για την Εκπαίδευση Ενηλίκων (Κόκκος, 2002) ο οποίος αναφερόμενος στο ρόλο της Εκπαίδευσης ενηλίκων διαχρονικά διακρίνει τρεις διαφορετικές χρονικές περιόδους:

Αρχές 20ούαιώνα : Εκπαίδευση ενηλίκων για κοινωνική αλλαγή

Δεκαετίες '50 – '70: Εκπαίδευση ενηλίκων για προσωπική ανάπτυξη

Σήμερα : Εκπαίδευση ενηλίκων για επαγγελματική ανάπτυξη

Ένας από τους σημαντικότερους λόγους της ανάπτυξης της διά βίου μάθησης και ειδικότερα της επαγγελματικής κατάρτισης τα τελευταία χρόνια είναι οι ραγδαίες εξελίξεις στον τομέα της τεχνολογίας και της οικονομίας. Οι εξελίξεις αυτές συνετέλεσαν τόσο στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας όσο και στην κατάργηση παλαιότερων. Αποτέλεσμα ήταν η ανεργία να αποτελέσει ένα σύνθετο πρόβλημα με πολλές προεκτάσεις στην οικονομική και κοινωνική ζωή μιας χώρας, η αντιμετώπιση της οποίας αποτέλεσε και αποτελεί έναν από τους βασικότερους στόχους όλων των πολιτικών ιδεολογιών.

Οι ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης στις οποίες ανήκει και η κατάρτιση, (Δεδουσόπουλος, 2007) στοχεύουν στην καταπολέμηση των αιτιών που προκαλούν την ανεργία, αυξάνοντας τις πιθανότητες για τους ανέργους ή τους εργαζόμενους να βρουν εργασία ή να αυξήσουν το εισόδημά τους (EuropeanCommission, 2006).

Ο προβληματισμός που υπάρχει στο θέμα των πολιτικών ενεργής απασχόλησης έχει να κάνει με το κατά πόσο ο όρος “κατάρτιση” αφορά αποκλειστικά την κατάρτιση ή υπάρχει μια γενικότερη πολιτική ταύτισης των όρων της κατάρτισης με τη διά βίου μάθηση και την εκπαίδευση ενηλίκων.

Σύμφωνα με τους Tight (2002) και Jarvis (2007) τα όρια μεταξύ εκπαίδευσης και κατάρτισης είναι δυσδιάκριτα καθώς οι καταρτιζόμενοι δεν αποκτούν μόνο δεξιότητες αλλά και στάσεις και συμπεριφορές, οι οποίες έχουν να κάνουν με τη βαθύτερη κατανόηση της εργασίας τους. Σύμφωνα με τον Κόκκο (2005), δεν είναι δόκιμος ο διαχωρισμός των εννοιών κατάρτιση και διά βίου μάθηση και ο όρος “εκπαίδευση ενηλίκων” θα πρέπει να χρησιμοποιείται αντ' αυτού.

2. Μελέτες στη Διεθνή και Ελληνική βιβλιογραφία

Στη διεθνή βιβλιογραφία παρατηρείται ότι δεν υπάρχει επαρκής έρευνα όσον αφορά στη διασύνδεση της εκπαίδευσης και κατάρτισης ενηλίκων με το συγκεκριμένο θέμα, κάτι το οποίο τονίζουν όσοι ασχολήθηκαν με το θέμα (Jenkins, 2006; Jenkinsetal, 2003; Albrectetal, 2005). Την ανεπάρκεια μελετών στην Ελλάδα τονίζουν διαχρονικά τόσο οι Βεργίδης & Πρόκου, (2005) όπου αναφέρουν την έλλειψη πρωτογενών στοιχείων με αποτέλεσμα την αδυναμία ανάλυσης και αξιολόγησης των ενεργειών εκπαίδευσης ενηλίκων, όσο και το ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2007) στην έκθεση του οποίου αναφέρεται ότι οι πολιτικές εκπαίδευσης ενηλίκων “...δεν εφαρμόζουν ένα ολοκληρωμένο σύστημα αξιολόγησης και παρακολούθησης των αποτελεσμάτων τους που να επιτρέπει τη διαρκή ανατροφοδότηση και αναπροσαρμογή...” (σελ. 155). Ακόμα και η Γενική Γραμματεία Δία Βίου Μάθησης με την απολογιστική της μελέτη το 2012, τονίζει μεταξύ άλλων, ότι υπάρχει θέμα:

- “...στην έλλειψη μηχανισμού καταγραφής των προσφερόμενων δράσεων,
- στην έλλειψη μηχανισμού παρακολούθησης των εισροών, των εκροών και της ποιότητας των δράσεων,
- στην έλλειψη συστήματος (και κριτηρίων) πιστοποίησης της ποιότητας των δράσεων...” (σελ. 78).

Διερευνώντας την ελληνική βιβλιογραφία η έρευνα της Ειδικής Υπηρεσίας Συντονισμού και Παρακολούθησης Δράσεων Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου ή Ε.Υ.Σ.Ε.Κ.Τ (2006) αναφέρεται στην αξιολόγηση ενεργειών κατάρτισης οι οποίες χρηματοδοτήθηκαν από το Γ' ΚΠΣ. Η συγκεκριμένη έρευνα προσπάθησε να αξιολογήσει τον προγραμματικό σχεδιασμό της κατάρτισης, να κάνει ποσοτική και ποιοτική εκτίμηση αποτελεσμάτων και επιπτώσεων και τέλος να αξιολογήσει την αποδοτικότητα σε προγράμματα κατάρτισης δημοσίων υπαλλήλων και προγράμματα κατάρτισης εργαζομένων και αυτοαπασχολούμενων επιχειρηματιών στους κλάδους της αργυροχρυσοχοΐας, επίπλων και βαφείων φινιριστηρίων. Τα αποτελέσματα στο πρόγραμμα των δημοσίων υπαλλήλων έδειξαν θετική άποψη για το σύστημα κατάρτισης, ενώ όσον αφορά τις επιπτώσεις στην εργασιακή κατάσταση των εργαζομένων αυτές φαίνεται ότι είναι περιορισμένες και δεν υπάρχει καμιά μισθολογική επίπτωση. Όσον αφορά τους ιδιώτες, τα αποτελέσματα έδειξαν επίσης ότι το 70% είχε θετική άποψη για το πρόγραμμα ενώ μόνο το 29% πιστεύει ότι μπορεί να επηρεάσει τη θέση και τις προοπτικές που έχουν στην αγορά εργασίας.

Η διερεύνηση της διεθνούς βιβλιογραφίας κατέδειξε ότι περισσότερες έρευνες παρουσιάζονται στη Σουηδία και στην Αγγλία, χώρες οι οποίες έχουν παράδοση στην εκπαίδευση ενηλίκων. Πιο συγκεκριμένα οι Nordlundetal(2013)διερεύνησαν τη σχέση μεταξύ εκπαίδευσης ενηλίκων (secondchanceeducation) στη Σουηδία και ιδιαίτερα αυτών με χαμηλή εκπαίδευση και της μακροπρόθεσμης εξέλιξης του μισθού τους. Για την έρευνα χρησιμοποίησαν χρονολογικές σειρές από το 1992 από βάση δεδομένων με δημογραφικά, εκπαιδευτικά, εργασιακά και άλλα δεδομένα που διατηρεί η Σουηδική Στατιστική Υπηρεσία

για όλους όσοι διαμένουν μόνιμα στη Σουηδία. Η ανάλυση της σχέσης έδειξε ότι όσοι συμμετείχαν σε εκπαίδευση δεύτερης ευκαιρίας τη δεκαετία του '90 παρουσίασαν θετική και άμεση επίπτωση σε αντίθεση με όσους δεν συμμετείχαν σε προγράμματα εκπαίδευσης ενηλίκων. Αυτό υποστηρίζουν ότι συμβαίνει διότι απέκτησαν περισσότερα προσόντα και ικανότητες, οπότε είχαν μεγαλύτερη συμμετοχή στην αγορά εργασίας.

Επίσης, η έρευνα των Blandenetal, το 2012 εξέτασε την απόδοση στα έσοδα από τη συμμετοχή σε προγράμματα διά βίου μάθησης. Χρησιμοποιήθηκαν δεδομένα από τη Βρετανική Έρευνα για τα νοικοκυριά (BritishHouseholdPanelSurvey) τη χρονική περίοδο 1991-2006. Το δείγμα αφορούσε άτομα με πιστοποιημένη παρακολούθηση προγραμμάτων διά βίου μάθησης και αφού είχαν ολοκληρώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση. Τα αποτελέσματα έδειξαν μια μεσοπρόθεσμη απόδοση 10% στο ωρομίσθιο των γυναικών, ενώ όσον αφορά τους άντρες δεν υπήρχε όφελος.

Η έρευνα των Kilpi-Jakonenetal το 2012 βασίστηκε σε διαχρονική ανάλυση δεδομένων του Ηνωμένου Βασιλείου, της Ισπανίας, Σουηδίας και Ρωσίας. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι η εκπαιδευτική αναβάθμιση σε ώριμες ηλικίες έχει τη δυνατότητα να μειώσει τις κοινωνικές ανισότητες σε όλες αυτές τις χώρες. Επίσης, βρήκαν διαφοροποιήσεις όσον αφορά το γένος σε μερικές χώρες. Πιο συγκεκριμένα, στο Ηνωμένο Βασίλειο και στη Σουηδία οι γυναίκες προκύπτει ότι ωφελούνται περισσότερο από τους άντρες όσον αφορά στις ευκαιρίες απασχόλησης μετά την εκπαιδευτική αναβάθμιση.

Το 2008 οι Stenberg & Westerlund ερευνήσαν την επίδραση της εκπαίδευσης ενηλίκων στο μισθό και στη μακροχρόνια ανεργία. Η έρευνα έλαβε μέρος στη Σουηδία και αφορούσε σε όλους τους μακροχρόνια άνεργους για το 1995 και 1996 από 25 - 55 ετών οι οποίοι δεν είχαν καθόλου εισόδημα από μισθό. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι υπάρχει θετική συνεισφορά τόσο στην αύξηση των μισθών όσο και στην πιθανότητα εύρεσης εργασίας.

Συνοψίζοντας, παρατηρείται έλλειψη μελετών στην Ελλάδα που να αξιολογούν τα προγράμματα εκπαίδευσης σε σχέση με τις προοπτικές απασχόλησης και των εκπαιδευομένων τόσο σε Εθνικό όσο και σε τοπικό επίπεδο. Από την άλλη, έρευνες που έχουν γίνει στο εξωτερικό υποδεικνύουν θετική σχέση ανάμεσα στη συμμετοχή ενηλίκων σε προγράμματα εκπαίδευσης ενηλίκων και την προοπτική απασχόλησης αλλά είναι δύσκολο να γίνει γενίκευση των αποτελεσμάτων των χωρών της βόρειας Ευρώπης στην Ελλάδα καθώς υπάρχουν τεράστιες διαφορές σε βασικούς τομείς όπως αυτούς της αγοράς εργασίας και των κλάδων δραστηριότητας.

3. Σκεπτικό της έρευνας - μελέτη περίπτωσης του Δ.Ι.Ε.Κ. Ηγουμενίτσας

Το ζητούμενο είναι εάν μπορούν οι τοπικά εξειδικευμένες ενέργειες και προγράμματα της διά βίου μάθησης στην Ελλάδα να ξεφύγουν από το μη λειτουργικό και διαστρεβλωμένο πλαίσιο των προηγούμενων ετών και να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις των καιρών, με σκοπό την επαγγελματική αποκατάσταση και σταθεροποίηση των άνεργων ή εν δυνάμει άνεργων

Ελλήνων. Η παρούσα έρευνα λαμβάνοντας υπόψη:

- α. την τοπική διάσταση που δίνεται στην εκπαίδευση ενηλίκων
- β. τον αναβαθμισμένο ρόλο της μέσω των μεταρρυθμίσεων στην εκπαίδευση,
- γ. την έλλειψη αξιολογήσεων των προγραμμάτων σε σχέση με την αποτελεσματικότητά τους στον τομέα της απασχόλησης και
- δ. τη σημερινή κρίσιμη πραγματικότητα όπου η ανεργία είναι στο 24,8%,
διερευνά:

- α. Τη συμβολή των προγραμμάτων και των ενεργειών της “διά βίου μάθησης” στην αύξηση της απασχόλησης των συμμετεχόντων σε αυτά, και
- β. κατά πόσο ικανοποιούνται οι ανάγκες και οι απαιτήσεις των συμμετεχόντων σε αυτά.

Η έρευνα ασχολείται με τους φορείς της μη τυπικής εκπαίδευσης ενηλίκων διότι:

- α) οι εκπαιδευόμενοι σε αυτούς τους φορείς πληρούν τις προϋποθέσεις και τα χαρακτηριστικά του όρου «ενήλικος», τα οποία δεν αφορούν μόνο την ηλικιακόπως έχει αναλύσει Rogers (1998), και
- β) η έρευνα εστιάζει στους φορείς εκείνους που προσφέρουν προγράμματα, τα οποία μπορούν να οδηγήσουν σε άμεση επαγγελματική αποκατάσταση και στα οποία ο εκπαιδευόμενος επιλέγει συνειδητά το αντικείμενο και το πρόγραμμα εκπαίδευσης λαμβάνοντας υπόψη του αρκετές παραμέτρους όπως τα δίδακτρα, το ωράριο, οι εξετάσεις, κ.ά.

Σε αντίθεση με το τελευταίο, συμμετέχοντες σε φορείς (όπως Κ.Ε.Κ.), πολλές φορές έχουν ως βασικό κίνητρο επιλογής των προγραμμάτων τους την επιδότηση της παρακολούθησης παρά το αντικείμενο του προγράμματος. Τα Δημόσια Ι.Ε.Κ. Ηγουμενίτσας πληρούν όλες τις παραπάνω προϋποθέσεις και για το λόγο αυτό αποτέλεσαν και το αντικείμενο της παρούσας έρευνας.

Τα Δ.Ι.Ε.Κ Ηγουμενίτσας είναι η μοναδική σχολή αρχικής επαγγελματικής κατάρτισης στην Περιφερειακή ενότητα Θεσπρωτίας η οποία σύμφωνα με τον πληθυσμιακή απογραφή του 2011 έχει πληθυσμό 43.660 κατοίκων.

Τα Ι.Ε.Κ. σύμφωνα με το νόμο 2009/92, σκοπό έχουν τόσο την κατάρτιση και επιμόρφωση των αποφοίτων λυκείου και γυμνασίου άνω των 18 ετών όσο και των ατόμων ωριμότερης ηλικίας με σκοπό την απόκτηση νέων γνώσεων ή προσόντων, ή τη βελτίωση των υπαρχόντων. Οι υποψήφιοι για κατάρτιση επιλέγονται κατόπιν αξιολόγησης των αιτήσεών τους όπου λαμβάνονται υπόψη:

1. Ο βαθμός του τίτλου σπουδών
2. Η ηλικία
3. Η επαγγελματική εμπειρία στην ειδικότητα που επέλεξε ο υποψήφιος

4. Ηοικογενειακή κατάσταση (για γονέα ή τέκνο πολύτεκνης οικογένειας).

Η κατάρτιση η οποία περιλαμβάνει θεωρητικά, εργαστηριακά και μικτά μαθήματα υποχρεωτικής παρακολούθησης, διαρκεί έως 4 εξάμηνα για τους κατόχους απολυτηρίου λυκείου. Στα προγράμματα σπουδών έχει ενσωματωθεί η πρακτική άσκηση των καταρτιζόμενων σε εργασιακούς χώρους. Με την επιτυχή ολοκλήρωση της κατάρτισής τους οι καταρτιζόμενοι των δημοσίων και των ιδιωτικών ΙΕΚ λαμβάνουν βεβαίωση επαγγελματικής κατάρτισης, που τους δίνει το δικαίωμα να συμμετέχουν στις εξετάσεις πιστοποίησης επαγγελματικής κατάρτισης για την απόκτηση Διπλώματος Επαγγελματικής Κατάρτισης επιπέδου μεταδευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

4. Ερευνητική μέθοδος

Σύμφωνα με τον Faulkner (1999) η ερευνητική μέθοδος που επιλέγεται εξαρτάται από τη φύση της έρευνας αλλά και από το τι είναι εφικτό στις εκάστοτε συνθήκες. Για τη συγκεκριμένη έρευνα επιλέχθηκε η ποσοτική μέθοδος καθώς δίνει πιο ασφαλή και ακριβή αποτελέσματα μέσα από τη συλλογή αριθμητικών δεδομένων ενώ είναι η μέθοδος που χρησιμοποιείται ευρέως στην εκπαιδευτική έρευνα. Η επιλογή της προσέγγισης αυτής επίσης στηρίχθηκε και στο γεγονός ότι το δείγμα είναι αρκετά μεγάλο (202 άτομα) για να μπορέσει να γίνει ποιοτική έρευνα καθώς αυτό θα απαιτούσε αρκετό χρόνο και διευθέτηση πολλών παραμέτρων έτσι ώστε να είναι εφικτή μια συνέντευξη από τον καθένα.

4.1 Δειγματοληψία

Σύμφωνα με τα παραπάνω το σύνολο των αποφοίτων του Δ.Ι.Ε.Κ. Ηγουμενίτσας για το χρονικό διάστημα 2006-2012 αποτελεί το δείγμα της ποσοτικής έρευνας, ήτοι 202 απόφοιτοι από 15 τμήματα. Ο πληθυσμός αποτελεί ταυτόχρονα και το δείγμα της έρευνας οπότε στην ουσία δεν υπάρχει δειγματοληψία με την έννοια της αντιπροσώπευσης του πληθυσμού. Η προσέγγιση αυτή κρίνεται ικανοποιητική σύμφωνα με τον Keller(2010) καθώς ο πληθυσμός-στόχος συμπίπτει με τον πληθυσμό προέλευσης. Παρά όλα αυτά υπάρχει περιορισμός στη χρονική περίοδο του δείγματος καθώς τα στοιχεία πριν το 2006 είναι ελλιπή.

4.2. Τεχνική συλλογής δεδομένων – Ερωτηματολόγιο

Η δειγματοληπτική διαδικασία πραγματοποιήθηκε με τη διαδικασία των ερωτηματολογίων για το σύνολο του πληθυσμού, η οποία διαδικασία έγινε διά μέσου τηλεφωνικής επικοινωνίας. Το ερωτηματολόγιο είναι μία μέθοδος που χρησιμοποιείται ευρύτατα στις κοινωνικές επιστήμες. Πρόκειται για ένα έντυπο που περιέχει μια σειρά από επιλεγμένες - με βάση το σκοπό της επιχειρούμενης έρευνας – ερωτήσεις, τις οποίες διαβάζει ο ίδιος ο εξεταζόμενος και απαντάει γραπτώς. Στην συγκεκριμένη περίπτωση το ερωτηματολόγιο το

διάβαζε ο ερευνητής στον ερωτώμενο μέσω τηλεφώνου και αυτός απαντούσε.

Η χρήση ερωτηματολογίου που διανέμεται από τον ερευνητή βοηθάει στην αλληλεπίδραση με τους ερωτώμενους, να τους εξηγήσει τι πρέπει να κάνουν και αν χρειαστεί να δώσει διευκρινίσεις σε ερωτήσεις. Σύμφωνα με Faulkneretal. (1999), τα ποσοστά απόκρισης για ερωτηματολόγια που διανέμονται επιτόπου είναι πιο υψηλά από τα ποσοστά απόκρισης ερωτηματολογίων τα οποία διανέμονται ταχυδρομικά. Η διαδικασία που ακολουθήθηκε, μετά τη συλλογή των ερωτηματολογίων περιελάμβανε την κωδικοποίηση των απαντήσεων και την καταγραφή τους σε στατιστικούς πίνακες μέσω IBMSPSS. Παράλληλα, δημιουργήθηκαν πίνακες κατανομής συχνοτήτων για το σύνολο των μεταβλητών και πίνακες περιγραφικών μέτρων. Το αρχικό ερωτηματολόγιο δοκιμάστηκε πιλοτικά με στόχο να ελεγχθεί η δομή του και η ποιότητα των ερωτήσεων-απαντήσεων, παρ' όλα αυτά δεν αναδείχθηκαν σφάλματα ή νέα στοιχεία.

4.3. Περιγραφή έρευνας

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε το διάστημα 4 - 20 Μαρτίου 2013. Από τους 202 αποφοίτους 160 ανταποκρίθηκαν θετικά στην έρευνα, ποσοστό 79,21%. Σε 38 άτομα από τους υπόλοιπους 42 τα στοιχεία επικοινωνίας είχαν μεταβληθεί ενώ 4 δεν ήθελαν να συμμετάσχουν.

Από τους 160 το δείγμα μειώθηκε κατά 16 άτομα καθώς διαπιστώθηκε μέσα από την έρευνα ότι το σύνολο των αποφοίτων του τμήματος “Εκκλησιαστική και Πολιτιστική κατάρτιση” ήταν ιερωμένοι δημόσιοι υπάλληλοι. Θεωρήθηκε σωστό να μη ληφθεί υπόψη το σύνολο του συγκεκριμένου τμήματος στην έρευνα για το βασικό λόγο του ότι είναι πολύ δύσκολο να μεταβληθεί η εργασιακή τους κατάσταση με πιθανότητα αλλοίωσης των αποτελεσμάτων της έρευνας. Έτσι ο συνολικός αριθμός των ερωτηματολογίων προς ανάλυση διαμορφώθηκε στα 145, δηλαδή το 71,78% του συνολικού δείγματος.

5. Αποτελέσματα

5.1. Περιγραφική στατιστική

Όσον αφορά στο φύλο των συμμετεχόντων η υπεροχή των γυναικών ήταν ξεκάθαρη με 65% έναντι 35% των ανδρών. Ο μέσος όρος ηλικίας των συμμετεχόντων είναι τα 28,37 έτη και το εύρος των ηλικιών κυμαίνεται από 20 έως 46 ετών. Επίσης, σχετικά με τον τόπο διαμονής των συμμετεχόντων, οι περισσότεροι διαμένουν στην περιφερειακή ενότητα Θεσπρωτίας με ποσοστό 73,65%. Όσον αφορά στο εκπαιδευτικό επίπεδο, το 93,1% των ερωτώμενων είναι απόφοιτοι δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ενώ το υπόλοιπο 6,9% είναι απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Το 55,9% των αποφοίτων, όσον αφορά την εργασιακή κατάσταση πριν την

κατάρτιση, δήλωνε άνεργος/η. Ακολουθεί με 33,8% απασχόληση στον ιδιωτικό τομέα, 6,90% στο Δημόσιο τομέα και μόλις 3,4% ελεύθεροι επαγγελματίες. Το 53,8% ήταν άνεργοι/εργαζόμενοι για διάστημα μεγαλύτερο του έτους, ενώ ακολουθεί με 30,3% όσοι ήταν άνεργοι, εργαζόμενοι για διάστημα μικρότερο των έξι μηνών. Τέλος το 15,9% ήταν άνεργοι/εργαζόμενοι για χρονικό διάστημα από 6 μήνες έως ένα έτος. Σχετικά με την παρακολούθηση άλλου προγράμματος παρατηρείται ότι μόνο το 6,9% έχει παρακολουθήσει και κάποιο άλλο πρόγραμμα κατάρτισης και εκπαίδευσης ενηλίκων.

Συνοψίζοντας τα αποτελέσματα σχετικά με το πρόγραμμα κατάρτισης, παρατηρείται ότι το βασικό κίνητρο για την παρακολούθηση ενός προγράμματος κατάρτισης και εκπαίδευσης αποτελεί η επαγγελματική προοπτική, ακολουθούμενη από το κίνητρο της βελτίωσης των δεξιοτήτων και ικανοτήτων των εκπαιδευόμενων. Η μεγάλη πλειοψηφία, το 80,7% πιστεύει ότι ο λόγος για τον οποίο παρακολούθησε ένα πρόγραμμα κατάρτισης και εκπαίδευσης ενηλίκων στα Δ.Ι.Ε.Κ. Ηγουμενίτσας εκπληρώθηκε. Όσον αφορά την ικανοποίηση τους από το πρόγραμμα βάση των απαιτήσεών τους, το 95% έμειναν τουλάχιστον ικανοποιημένοι, αν αθροίσουμε τις απαντήσεις «αρκετά» «πολύ» και «πάρα πολύ». Πάρ' όλα αυτά, το μεγαλύτερο ποσοστό δεν κατάφερε να πάρει την πιστοποίηση με κυριότερο λόγο τις επαγγελματικές και προσωπικές υποχρεώσεις, ενώ για το 19,2% των ερωτηθέντων δεν έχουν ορισθεί οι εξετάσεις ή έχει πραγματοποιηθεί μόνο το ένα σκέλος. Εν τούτοις το 80,7% πιστεύει ότι η πιστοποίηση είναι πολύ σημαντική για την εξεύρεση εργασίας.

Συνοψίζοντας τα ευρήματα του ερωτηματολογίου που σχετίζονται με την απασχόληση, παρατηρείται ότι υπάρχει σημαντική μείωση των ανέργων μετά την κατάρτιση η οποία φθάνει το 15,2% και αντικατοπτρίζεται σε μεγαλύτερο βαθμό στους ελεύθερους επαγγελματίες όπου υπάρχει αύξηση κατά 9,7% ενώ το υπόλοιπο ποσοστό διαμοιράζεται ανάμεσα στους δημοσίους και ιδιωτικούς υπαλλήλους. Το μεγαλύτερο ποσοστό βρήκε εργασία τους πρώτους έξι μήνες ενώ 28,3% δεν βρήκε καθόλου εργασία.

Στις επόμενες ερωτήσεις που αφορούσαν στη διερεύνηση του κατά πόσο η κατάρτιση και εκπαίδευση ήταν ο ισχυρός παράγοντας που επηρέασε τη μεταβολή της εργασιακής κατάρτισης, τα δεδομένα υποδεικνύουν ότι η εργασιακή κατάσταση των ερωτηθέντων επηρεάστηκε από την κατάρτιση. Πιο συγκεκριμένα, σχετικά με το αν πιστεύουν ότι είχαν περισσότερες ευκαιρίες για απασχόληση με την παρακολούθηση του προγράμματος αθροιστικά οι θετικές απαντήσεις «Αρκετά», «Πολύ» και «Πάρα πολύ» ξεπερνούν το 80% (80,6%). Επίσης στο μεγαλύτερο ποσοστό των ερωτηθέντων το 56,4% και 15,8% δήλωσε ότι η θέση εργασίας του έχει σχέση «Πάρα πολύ» και «Πολύ» αντίστοιχα με το αντικείμενο που παρακολούθησε στο Δ.Ι.Ε.Κ. Επίσης αθροίζοντας τα ποσοστά των θετικών απαντήσεων στην ερώτηση σχετικά με το αν η συμμετοχή τους στο πρόγραμμα έπαιξε σημαντικό ρόλο στην πρόσληψή τους αυτά φτάνουν το 64,4%, ενώ το 24,7% πιστεύει ότι δεν έπαιξε καθόλου ρόλο στην πρόσληψή τους. Παράλληλα πάνω από το 90% (91,2%) πιστεύει ότι απέκτησε δεξιότητες και ικανότητες οι οποίες του φάνηκαν «Αρκετά», «Πολύ» και «Πάρα πολύ» χρήσιμες στην εργασία του. Τέλος όσον αφορά στους εργαζόμενους απόφοιτους, το 81,2% (αθροιστικά οι απαντήσεις «αρκετά», «πολύ» και «πάρα πολύ») πιστεύει ότι η

παρακολούθηση ενός άλλου προγράμματος θα τους βοηθήσει είτε να παραμείνουν στην εργασία τους είτε να βελτιώσουν τη θέση εργασίας τους. Από την άλλη οι άνεργοι με ποσοστό 81,82% (αθροιστικά οι απαντήσεις «αρκετά», «πολύ» και «πάρα πολύ») πιστεύουν ότι η παρακολούθηση ενός άλλου προγράμματος θα τους βοηθούσε να βρουν εργασία.

5.2 Πίνακες διπλής εισόδου

Περαιτέρω στατιστική ανάλυση πραγματοποιήθηκε για την ισχυροποίηση των ενδείξεων των αποτελεσμάτων της περιγραφικής στατιστικής. Πιο συγκεκριμένα εξετάστηκε:

α. η εγκυρότητα στη μεταβολή της εργασιακής κατάστασης των ερωτηθέντων μετά την κατάρτιση, και

β. κατά πόσο η πιστοποίηση συνετέλεσε στη μεταβολή της εργασιακής κατάστασής τους.

Όσον αφορά την εγκυρότητα της μεταβολής της εργασιακής κατάστασης πριν και μετά την κατάρτιση, πραγματοποιήθηκε ανάλυση με βάση τη “διαφορά μέσων σύγκρισης κατά ζεύγη” ή “paired-samplest-test” (Keller 2010). Το paired-samplest-test χρησιμοποιείται για τη σύγκριση του μέσου δυο πληθυσμών στην περίπτωση που οι τιμές των δυο δειγμάτων σχετίζονται (Keller 2010). Για τη διερεύνηση του ερωτήματος χρησιμοποιήθηκαν τα δεδομένα της εργασιακής κατάστασης πριν την κατάρτιση και τα δεδομένα της εργασιακής κατάστασης μετά την κατάρτιση. Για να μπορεί να γίνει αυτό, τα δεδομένα κωδικοποιήθηκαν σε δυο κατηγορίες α: Άνεργος και β: Εργαζόμενος, και έγινε σύγκριση μεταξύ των δύο. Ο άνεργος πήρε την τιμή «1» ενώ ο εργαζόμενος την τιμή «2». Ειδικότερα, προέκυψαν δυο νέοι πίνακες από τους οποίους προκύπτει η εργασιακή μεταβολή των ερωτηθέντων.

Αναλύοντας περαιτέρω τα δεδομένα με βάση τη μεταβολή της εργασιακής τους κατάστασης, παρατηρείται ότι η πλειοψηφία των αποφοίτων, ήτοι το 71%, δεν υπέστη κάποια μεταβολή στην εργασιακή τους κατάσταση. Ενώ το 22,1% υπέστη θετική μεταβολή, δηλαδή από την εργασιακή κατάσταση άνεργου υπήρχε μετάβαση σε εργασία. Τέλος υπήρχε και αρνητική μεταβολή για το 6,9% των αποφοίτων, δηλαδή ενώ ήταν εργαζόμενοι πριν την κατάρτιση, μετά την κατάρτιση ήταν άνεργοι.

Στην σύγκριση που πραγματοποιήθηκε με το paired-samplest-test στην εργασιακή κατάσταση των ερωτηθέντων πριν και μετά την κατάρτιση παρουσιάστηκε στατιστικά σημαντική διαφορά καθώς το Sig.2-tailed= 0,001>0,005, κάτι που υποδεικνύει ότι η εκπαίδευση ενηλίκων μπορεί να παίζει ρόλο στη μεταβολή της εργασιακής κατάστασης.

Εν συνεχεία και προς ενίσχυση του παραπάνω ευρήματος, δημιουργήθηκε πίνακας συσχέτισης για το κατά πόσο αυτοί οι οποίοι πήραν την πιστοποίηση κατάφεραν να μεταβάλουν θετικά την εργασιακή τους κατάσταση, καθώς η πιστοποίηση αποτελεί όχι μόνο τυπική αλλά και ουσιαστική αναγνώριση των γνώσεων και δεξιοτήτων που απέκτησαν. Πιο συγκεκριμένα, παρατηρείται ότι στο 45,7% των ατόμων που πιστοποίησαν τις γνώσεις τους υπήρξε θετική μεταβολή στην εργασιακή τους κατάσταση (που σημαίνει ότι από άνεργοι πλέον εργάζονται), ενώ στο λιγότερο από το μισό ποσοστό 21,8%, κατάφερε να βρει εργασία

χωρίς πιστοποίηση. Από την άλλη πλευρά το 4,3% των ατόμων με πιστοποίηση έχασε την εργασία του μετά την κατάρτιση, κάτι που συνέβη σε σχεδόν διπλάσιο ποσοστό (8,1%) στους μη έχοντες πιστοποίηση. Τέλος το 50% των πιστοποιημένων και το 80,8% των μη πιστοποιημένων δεν είχε κάποια μεταβολή στην εργασιακή του κατάσταση. Παρατηρείται ότι σε μεγάλο βαθμό όσοι πιστοποίησαν τις γνώσεις τους κατάφεραν να αλλάξουν και την επαγγελματική τους κατάσταση.

Τα παραπάνω ευρήματα ελέγχθηκαν και για την εγκυρότητα τους με το κριτήριο του χ^2 . Σύμφωνα με τους Κατσή, Σιδερίδη, & Εμβαλωτή (2011) το χ^2 αποτελεί κριτήριο πινάκων διπλής εισόδου και εξετάζει το κατά πόσο οι μεταβλητές που απαρτίζουν τον πίνακα είναι ανεξάρτητες ή όχι. Σύμφωνα με την ανάλυση που έγινε στο πρόγραμμα IBMSPSS υπάρχει στατιστική σημαντικότητα καθώς υπάρχει μόνο ένα κελί που έχει αναμενόμενη συχνότητα μικρότερη από 5, με ποσοστό 16,7% (< 25%, και p-value 0,000) οπότε και δεν τίθεται θέμα μη εγκυρότητας (Κατσή, Σιδερίδης, & Εμβαλωτής, 2011).

Συμπερασματικά, υπάρχει εξάρτηση μεταξύ της πιστοποίησης και της μεταβολής στην εργασιακή κατάσταση, οπότε η πιστοποίηση είναι ένας παράγοντας σημαντικός για τη μεταβολή της εργασιακής κατάστασης.

Συμπεράσματα

Σε αυτό το άρθρο πραγματοποιήθηκε έρευνα στο Δ.Ι.Ε.Κ Ηγουμενίτσας στη Θεσπρωτία, με σκοπό την διερεύνηση της σχέσης ανάμεσα στην κατάρτιση των ενηλίκων και την επαγγελματική απασχόληση.

Τα αποτελέσματα, δείχνουν ότι υπάρχει γενικότερη θετική μεταβολή στην εργασιακή κατάσταση των αποφοίτων μετά την κατάρτιση, καθώς υπάρχει μείωση των ανέργων κατά 15,2% με θετική μεταβολή στην εργασιακή κατάσταση κατά 22,1%.

Όσον αφορά το κατά πόσο ικανοποιούνται οι ανάγκες και οι απαιτήσεις των συμμετεχόντων, τα αποτελέσματα της έρευνας αποδεικνύουν ότι οι απαιτήσεις και οι ανάγκες τους ικανοποιούνται σε μεγάλο βαθμό. Βέβαια, είναι κάτι το οποίο δεν μπορεί να γενικευτεί στο σύνολο των προγραμμάτων και δράσεων κατάρτισης και εκπαίδευσης ενηλίκων καθώς, είναι πάρα πολλές οι παράμετροι οι οποίες μπορούν να επηρεάσουν είτε θετικά είτε αρνητικά.

Η παρούσα έρευνα κατάφερε να συσχετίσει την παρακολούθηση προγραμμάτων κατάρτισης και εκπαίδευσης ενηλίκων με θετικές μεταβολές στην εργασιακή κατάσταση των εκπαιδευόμενων, ενώ ταυτόχρονα επιβεβαίωσε τη θετική εκτίμηση που υπάρχει από τους εκπαιδευόμενους προς τον εκπαιδευτικό θεσμό των Ι.Ε.Κ. Επίσης βρέθηκαν ενδείξεις που αφορούν στην προώθηση της επιχειρηματικότητας και της αυτοαπασχόλησης αλλά η έρευνα δεν κατέληξε σε κάποιο συμπέρασμα σχετικά με τη δυνατότητα βελτίωσης της θέσης εργασίας μέσα από τα προγράμματα εκπαίδευσης και κατάρτισης ενηλίκων. Σίγουρα, η διάσταση της επιχειρηματικότητας πρέπει να διερευνηθεί περαιτέρω, και ιδιαίτερος σε σχέση με τα προσφερόμενα τμήματα του Ι.Ε.Κ. καθώς δεν υπάρχει σε όλα τα αντικείμενα

κατάρτισης η δυνατότητα αυτοαπασχόλησης. Επίσης, σχετικά με τη δυνατότητα βελτίωσης της θέσης εργασίας θα μπορούσε να γίνει περαιτέρω έρευνα μόνο με αυτούς οι οποίοι στοχεύουν σε κάτι αντίστοιχο. Τέλος και παρ' όλα τα θετικά ευρήματα σε σχέση με την απασχόληση, υπάρχει έντονος προβληματισμός καθώς το Δ.Ι.Ε.Κ. Ηγουμενίτσας δεν κατάφερε να λειτουργήσει το σχολικό έτος 2012-2013 από την στιγμή που δεν υπήρχε αντίστοιχο ενδιαφέρον από εκπαιδευόμενους για τα τμήματα. Εγείρονται πλέον διάφορα ερωτήματα για τυχόν αποτρεπτικούς παράγοντες, όπως τα τμήματα που προτείνονται και το οικονομικό κόστος.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

- Albrect, J., Van Den Berg, G., & Vroman, S. (2005). *The Knowledge Lift: The Swedish Adult Education Program That Aimed to Eliminate Low Worker Skill Levels*. IZA Discussion Paper No. 1503.
- Blanden, J., Buscha, F., Sturgis, P., & Urwin, P. (2012). Measuring the earning returns to lifelong learning in the UK. *Economics of Education Review*, 31 (4), 501-514.
- CEDEFOP. (2012). *Statistics and Indicators: Rising unemployment hits low -skilled adults the hardest*. Retrieved 01 20, 2013, from CEDEFOP: www.cedefop.europa.eu/EN/articles/19851.aspx
- European Commission. (2006). *Employment in Europe*. Brussels.
- Faulkner, D., Swann, J., Baker, S., Bird, M., & Carty, J. (1999). *Εξέλιξη του Παιδιού στο Κοινωνικό Περιβάλλον, Εγχειρίδιο μεθοδολογίας*. (Α. Ραυτοπούλου, Trans.) Πάτρα: Ε.Α.Π.
- Jarvis, P. (2007). *Οι θεμελιωτές της εκπαίδευσης ενηλίκων*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Jenkins, A. (2006). Women, lifelong learning and transitions into employment. *Work, Employment & Society*, 20 (2), 309-328.
- Jenkins, A., Vignoles, A., Wolf, A., & Galindo- Rueda, F. (2003). The determinants and labour market effects of lifelong learning. *Applied Economics*, 1711-1721.
- Keller, G. (2010). *Στατιστική Για Οικονομικά και Διοίκηση Επιχειρήσεων*. (Φ. Κοκαβέσης, Trans.) Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Kilpi-Jakonen, E., VonodeVilhena, D., Kosyakova, Y., Stenberg, A., & Blossfeld, H. (2012). The Impact of Formal Adult Education on the Likelihood of Being Employed: A comparative Overview. *Studies of transitions states and Societies. Studies of Transitions States and Societies*, 4 (1), 48-68.
- Nordlund, M., Stehlik, T., & Strandh, M. (2013). Investment in Second – Chance Education for Adults and income development in Sweden. *Journal of Education and Work*, 26 (5), 514-538.
- Rogers, A., (1998). *Η Εκπαίδευση Ενηλίκων. Μετάφραση απο Παπαδοπούλου, Μ. και Τόμπρου, Μ.*, Αθήνα: Εκδόσεις Μεταίχμιο.
- Stenberg, A., & Westerlund, O. (2008). Does comprehensive education work for the long term unemployed? *Labour Economics*, 15 (1), 54-67.

- Tight, M. (2002). *Key Concepts in Adult Education and Training*. London: Routledge .
- Βεργίδης, Δ. (2009). Επιστημολογικές και Μεθοδολογικές Αφετερίες για την Αξιολόγηση, Συγκείμενα και Διακυβεύματα , Η αξιολόγηση του προγράμματος " Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας". In Δ. Βεργίδης, & Α. Κόκκος (Eds.), *Εκπαίδευση Ενηλίκων, διεθνείς προσεγγίσεις και ελληνικές διαδρομές* (pp. 369-400). Μεταίχιμο.
- Βεργίδης, Δ., & Πρόκου, Ε. (2005). *Σχεδιασμός, Διοίκηση, Αξιολόγηση Προγραμμάτων Εκπαίδευσης Ενηλίκων: Στοιχεία Κοινωνικο-οικονομικής λειτουργίας και θεσμικού πλαισίου* (Vol. τ.Α'). Πατρα: Ε.Α.Π.
- Γενική Γραμματεία Δια Βίου Μάθησης. (2012). *Απολογισμός 2012 για τη Δια Βίου Μάθηση*. Αθήνα: Γενική Γραμματεία Δια Βίου Μάθησης
- Δεδουσόπουλος, Α. (2007). *Ενεργητικές Πολιτικές Απασχόλησης: Θεωρία και Αξιολογήσεις*. Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο Πολιτικών και Κοινωνικών Επιστημών.
- ΕΥΣΕΚΤ. (2006). *Αξιολόγηση ενεργειών κατάρτισης του Γ' ΚΠΣ*. Αθήνα: ΕΥΣΕΚΤ.
- Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. (2010, Σεπτεμβρίου 21). Νόμος 3879/2010. Φύλλο 163(Τεύχος 1).
- ΙΝΕ ΓΣΕΕ. (2003). *Κατάρτιση και Απασχόληση*. Αθήνα: ΙΝΕ ΓΣΕΕ.
- Καραλής, Θ. (2010). Η εξέλιξη της Εκπαίδευσης ενηλίκων στην Ελλάδα. In Δ. Βεργίδης, & Α. Κόκκος, *Εκπαίδευση Ενηλίκων: Διεθνείς προσεγγίσεις και ελληνικές διαδρομές*. Αθήνα: Μεταίχιμο.
- Κατσή, Α., Σιδερίδης, Γ., & Εμβαλωτής, Α. (2011). *Στατιστικές Μέθοδοι στις Κοινωνικές Επιστήμες*. Αθήνα.
- Κόκκος, Α. (2002). *Διεθνής Συνδιάσκεψη για την Εκπαίδευση Ενηλίκων*. Αθήνα: Μεταίχιμο.
- Κόκκος, Α. (2005). *Μεθοδολογία Εκπαίδευσης Ενηλίκων, Θεωρητικό Πλαίσιο και Προϋποθέσεις Μάθησης* (Vol. τομ.Α). Πάτρα: Ε.Α.Π.